

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՑ ՅՈՎԱՍԱՓՈՒ ՈՐԴԻՈՑ
ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՀՆԴԿԱՑ, զրեալ Յոհաննու Կրաւնաւորի Աշխատա-
սիրեց Մետրոպ վ. Տէր-Մովսէսեան: Վաղարշապատ 1898.

Այս աշխատութեան վերնագի-
րը արտագրելիս, տկամալ լիչեցի
պրոֆ. Տրաչնսկու խօսքերը, որ՝
Օգոստիլի համալսարանի ուսուց-
չապետ եղած ժամանակ ասել է
այստեղի հալ ուսանողներէից մէ-
կին. սէշ, և վրացի ապագալ գիտ-
նականների պարտականութիւնն է
ուսումնասիրել մալրեանի գրական-
նութիւնը և անցեալը. չէ որ միջ-
նադարեան բազմաթիւ հեքեաթ-
ներն ու հոգեոր վէպերը անցել
են փոքր Ասիայով կամ ձեռ եր-
կրով գէպի Յունաստան, իսկ այս-
տեղից լատինական աշխարհը և
սլաւոնական ու գերմանական ազ-
գերի մէջ, Ուրքան պիտի օգտուի
գիտութիւնը, երբ որոշուին այն
ճանապարհները, որոնցով այդ վէ-
պերն ու հեքեաթները անցել են
Արեւելքից Եւրոպայ: Այսպիսի շըր-
ջիկ վէպերի շարքին է պատկա-
նում ներկայ սէռոգետական վար-

քը, որ նկարագրում է հնդկաց
թագաւորի Յովասափ որդու հեթա-
նոսութիւնից քրիստոնեալ դառ-
նալը Բարդամ ճգնաւորի ձեռքով:
Հնդկաց հեթանոս թագաւորը եր-
կար ժամանակ որդի չէ ունենում,
բայց վերջապէս նրան մի զաւակ
է ծնւում, որի մասին աստղաբաշ-
խները և գիտնականները գուշա-
կում են, թէ երեւելի է լինելու
ճշմարտութեան գլխով և դառ-
նալու է քրիստոնեալ: Հալը սկը-
սում է հալածել բոլոր հաւատա-
ցեալներին և երկրալին վտերից
ու տաբակուսանքներից որդուն
հեռու պահելու համար դաստիա-
րակում է նրան մի առանձնացած
պալատում, մարդկալին հասարա-
կութիւնից կտրուած: Բայց չափա-
հաս է դառնում Յովասափը և ար-
թնացած գիտակցութիւնը դուրս է
մղում նրան այդ արգելարանից:
Նա համոզում է իւր հօրը թող

տալու իրան զուրս ելնել և իւր շրջագալութեան ժամանակ մի օր պատահում է մի ուրուկի և կուրի, մի ուրիշ օր՝ մի ծերունու և առաջին անգամ իմանում է որ աշխարհիս երեսին ցաւ կալ, ծերութիւն կալ, մահ կալ, և ահա դառն է երևում նրան ժամանակը, ստուեր ու ունայն կեանքը և կամենում է սովորել մահուան մասին, թէ ինչ է լինում մարդը մահից լետոյ, և մաշում էր իւր հոգու մէջ, Այդ միջոցին առապատից գալիս է Բարդամ ճըղնաւորը և՛ զգեստները փոխած, երևում է նրան մարգարիտ վաճառելու պատրուակով: Այդ մարգարիտը քրիստոնէական ուսմունքն է, որ նա բացատրում է Յովասափին առակներով և քարոզներով: Բարդամը վերջը մկրտում է արքայորդուն և հեռանում: Հարբը իմանում է որ իւր որդին քրիստոնեայ է դառել, դիմում է հեթանոս քարոզիչների և կախարդի օգնութեանը, բայց ոչ վիճաբանութիւններն են օգնում, ոչ էլ ուրիշ հնարները, քարոզիչներն ու կախարդը իրանք քրիստոնէութիւն են ընդունում: Այն ժամանակ թագաւորը տեսնում է որ անկարելի է Յովասափին իւր հաւատից հանել, տալիս է նրան իւր թագաւորութեան մի մասը, և այստեղ սկսում է ծաղկել քրիստոնէութիւնը, այնպէս որ սոչ բաւէին քահանայք ի մկրտելու: Յովասափի թագաւորութիւնը արագ բարգաւաճում է. այս տեսնելով, հալլը ճանաչում է ճշմարտութիւ-

նը և ինքն ևս ընդունում է քրիստոնէութիւնը և ապա երկուսով սկսում են եկեղեցիներ շինել. փախած եպիսկոպոսներն ու քահանաներն ստանում են իրանց վիճակները: Այնուհետև հալլն թողնում է թագաւորութիւնը որդուն, և ինքը ապաշխարում է: Հօր՝ Աբենների մահից լետոյ Յովասափը իւր գահը լանձնում է Բարաքիասին, հագնում է մազեղէն հանդերձը, գնում է անապատ և զրտնելով Բարդամին, ճգնում է առապատում: Բարդամի մահից լետոյ, Յովասափը այլ ևս մի քանի տասնեակ տարի ապրում է: Երբ Բարաքիասը իմանում է, որ վաճառանուել են Բարդամն ու Յովասափը, ուղարկում է քահանայապետներին ու իշխաններին և իւր թագաւորութիւնն է տեղափոխում սուրբերի անապական մարմինները ու թաղում է Աբեններ արքայի կողքին: «Այլ զայս ամենայն ետես նուաստս ի կրանաւորս Յովհաննէս, երթեալ ի Հնդկիս տեսի զգերեզմանս նոցա և երկրպագեցի նըշխարաց նոցա և աւրհնեցի զպարգեոզս ինձ զաւրութիւն հասանել ի տեղի հանգստեան սրբոցն»:

Յովասափի և Բարդամի այս պատմութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ Բուզդաշի կեանքի նկարագրութիւն քրիստոնէական ոգով: Վէպը հնում շատ էր տարածուած ամբողջ քրիստոնէական աշխարհում, նոյն իսկ փոխադրուել է արաբերէն և եբրայեցերէն, լատինարեցնուելով առաջնում մահմեդական, երկրորդում մովսիսական

աշխարհահայեցողութեանը, վարքը ունէր ընդարձակ ընթերցող հասարակութիւն և սիրելի էր իւր պարզ, բայց հոգեբանօրէն խոր մտածուած նիւթով, իւր հրաշալի առականքով, որոնք զարմանալի հետաքրքրութիւն են տալիս ամբողջ պատմութեանը, չը նայելով սրա երկար ու բարակ դաւանաբանական բաղադրութիւններին:

Մինչև ակօր զանազան լեզուներով գտնուած հարիւրաւոր օրինակները, պատմութեան գլխաւոր կէտերով նման լինելով, ունին նաև այնպիսի բնորոշ տարբերութիւններ, որ ստիպում են ընդունել մի քանի առանձին խմբագրութիւններ: Ելլց տալ ալդ խմբագրութիւնները, զրանց փոխադարձ կապը, կազմելու ժամանակը—ալդ նշանակում է պարզել այն գրական յարաբերութիւնները, և այն քաղաքակրթական ազդեցութիւնները, որ միջին դարերում ունէին զանազան ազգերը իրար վրայ: Առհասարակ ընդունում են, որ վէպի նախատիպը գրուել է քրիստոնեայի ձեռքով պեհլուի լեզուով Արենլեան Իրանում, ուր իրար հետ շփում էին քրիստոնէութիւնը, զրադաշտական կրակապաշտութիւնն ու բուդդհայականութիւնը: Այս հին օրինակից ծագել են մի կողմից արաբերէն մահմեդական վերսիան, իսկ միւս կողմից հին լուսարէն կամ ասորերէն քրիստոնէական վերսիան: Վրացերէն վերսիան աւելի նման է արաբերէնին, ինչպէս և եբրայերէն—մովսիսականը (Hommel),

իսկ լուսարէն—ասորերէնից ծագել են լուսարէնը, արաբերէն—քրիստոնէականը (սրանից եթովպերէնը), հայերէնը, լատիներէնը (սրանից գերմաներէնը) և սլաոներէնը: Բայց այս կապերը առաջմ միայն ընդհանուր գծերով են հաստատուած: Օրինակ, դեռ չէ պարզուած ասորերէնի և ուրիշ վերսիաների, մանաւանդ վրացերէնի յարաբերութիւնները, նոյնպէս հիմք կալ կարծելու որ վրացերէնից ևս եղել է թարգմանութիւն լուսարէն (Աթիւմիոս Իբերացի): Նոր գտնուած վերսիաները, նաև հնրի աւելի մերձաւոր ուսումնասիրութիւնը հնարաւորութիւն պիտի տալ աւելի լոյս սփռելու այս գրականական յարաբերութիւնների վրայ: Այս պատճառով չէ կարելի չողջունել հայերէն նոր վերսիայի հրատարակութիւնը, որ ներկալ թուին լոյս է ընծայել Էջմիածնի միաբան հ. Մեսրոպ վարդապետ Տէր Մովսէսեանը, կցելով մի առաջաբան Յովսէփատի վարքի ալդ նոր օրինակի մասին և վերջում հաստատուներ Յովսէփատի մէջ պատահող նոյն սուրբի համառօտ վարքից և Առաքել Բաղդշեցու տաղաչափ բանք ի վերայ Յովսէփատի:

Մինչև վերջին ժամանակներս լատինի էր գերմանական աշխարհին հայերէն վէպի միայն մի համառօտ բնագիրը, որը ընդհանրապէս ճանաչուած էր իբրև ուղղակի թարգմանութիւն լուսարէնից: Աժժմ հ. Տէր Մովսէսեանը ահա զբոսել է Մայր Աթոռի ձեռագիրնե-

րի մէջ (Թիւ 634, ժողովածուների կարգով 71-րդ) այդ պատմութեան ընդարձակ օրինակը, որը արտագրուած է 1322 թ.: Աշխատասիրող հայրը փորձում է իւր առաջաբանի մէջ ցոյց տալ՝ ինչ լաւաբերութիւն կալ այդ ընդարձակ և նախկին համառօտ օրինակների մէջ, նաև դրանց և լուծարէն վերսկի մէջ. Գծադրաբար նա իւր ձեռքի տակ ունեցել է լուծարէնի ոչ թէ Boissonnade-ի Anecdota graeca IV հ. 1832 թ. լիակատար հրատարակութիւնը կամ սրա արտատպութիւնը Migne, Patrologiae cursus completus, series graeca, XCVI t, 1860 թ., ալ միայն այն հատուածները, որ բերուած են Zotenberg-ի «Notice sur le livre de Barlaam et Jossaph» գրքի վերջում: Այս պատճառով նրա եղբայրակութիւնները հայերէնի և լուծարէնի մասին պէտք է զգուշութեամբ ընդունել:

Համառօտ հայերէնի մասին հ. Տէր Մովսէսեանը այն կարծիքի է, որ նա կազմուած է ԺԳ—ԺԴ-րդ դարերում, գուցէ աւելի շուտ, լամենայն դէպս ոչ ուշ: Աստուտ անունով մէկը Բագրատունի մի պատուաւոր իշխանի հրամանով հայերէն ընդարձակ Բարդամու վէպից ծալրաքաղ օրինակ է կադմել, որը ԺԵ-րդ դարու սկզբում մտել է Յարմաւուրքների մէջ և Առաքել Բաղիշեցու ձեռքով 1434 թ. ոտանաւորի վերածուել, իսկ մինչ այդ նա ընթացքի մէջ էր Ոսկեփորիկ և նման ժողովածու ձեռագրերի մէջ: Բայց համառօ-

տի մէջ կան մասեր, որոնք տարբերում են նրան ընդարձակից: այն է լատուկ անուններ մի փոքրը առանձին ուղղագրութիւն և աւելի նախադասութիւններ, նոյն իսկ ամբողջ պարբերութիւններ (որոնցից մէկը երկու երես է): Այս լուծարածների բնաւորութիւնը այնպէս է, որ հ. Տէր Մովսէսեանը չէ վստահանում պնդել, թէ նաքա համառօտողի մտքի արդիւնք են, ալ մեծաւ մասամբ սկզբնականի տպաւորութիւն են թողնում: Այս պատճառով նա պէտք է ընդունէր, կամ համառօտիչը ունեցել է բացի մեր ներկալ ընդարձակ օրինակից, ալ եւ մի ուրիշ աղբիւր, կամ որ մեր ձեռքը հասած ընդարձակից այդ մասերը կորել են, վերջին ենթադրութիւնը նա աւելի հաւանական է համարում (61 երես), այնպէս որ ենթադրում է, որ հնում եղել է հայերէն աւելի լրացած վերսիս, քան թէ ներկալ իւր գտածը:

Հետաքրքրականն այն է, որ Վարդան վարդապետի (†1271) ընդհանուր աշխարհագրութեան համառօտ ձեռնարկի մէջ լիշատակում է, ինչպէս ցոյց տուց պ. Մառը, Բարդամի վարքը իբրև հանրածանօթ մի վէպ բաղդատութիւնից երևում է, որ, հաւանականօրէն, այս աշխարհագրութեան կազմողը— Վարդան վարդապետն է եղել, թէ նրա աշակերտը— օգտուել է վարքի համառօտ օրինակից:

Գալով ընդարձակ օրինակին, հ. Տէր Մովսէսեանը աշխատում է

հաստատել, որ սա թարգմանուել է լուսարէնից, բայց սրա բնագիրը Boissonade-ի հրատարակած բնագիրը չէ, այլ մի ուրիշը, որը կորել է և որը հալ թարգմանչի ձեռքով գիտամար կրճատուել է կամ չէ ունեցել հայերէնում պակասող մասերը: Բայց ո՞ր օրինակն է աւելի հին, Boissonade-ինը թէ ալդ կորածը. այս հարցը հ. Տէր Մովսիսեանը հնար չէ ունեցել քննելու, որովհետեւ սրա համար անհրաժեշտ է համեմատել ընդարձակ հայերէնը Boissonade-ի ամբողջ բնագրի հետ, որից զրկուած է եղել աշխատասիրողը:

Անկասկած ալս նոր հրատարակութիւնը շատ կը նպաստէ Յովատափի վէպի և առհասարակ մեր հոգեւոր պատմութիւնների ուսումնասիրութեանը, ինչպէս և նոյն Տէր Մովսէսեանի Սոկրատի հրատարակութիւնը արդէն մեծ դարկ է տուել օրինակ խորենացու հար-

ցի քննութեանը. եթէ հետազօտութեան մէջ նկատուած են մի քանի թերի կողմեր, չը պարզուած խնդիրներ, պատճառն ուղղակի ալն է, որ հ. աշխատասիրողը աշխատել է էջմիածնի մէջ. ուր ձեռքի տակ պակասում են գիտական անհրաժեշտ հրատարակութիւնները: Յանկալի կլինէր որ զանազան վե, սխառների լարաբերութիւնները որոշելուն հետ զուգընթացաբար հետազօտուէր նաեւ ալն, թէ ո՞րչափ ազդել է ալդ վէպի բովանդակութիւնը մեր բանասիր ժողովրդական գրականութեան վրայ: Անկասկած, զանազան հեքեաթների և վէպերի մէջ մտած են վէպի սկս կամ ալն մասերը, մասնաւանդ առակաները. դրա լաւ ապացոյցը ալն է, որ ալմանան Բուկովինալի և Ջիբընբուրգի հայերի, նոյն իսկ գնչուների հեքեաթների մէջ պատահում են ալդ վէպի ազդեցութեան հետքեր:

Ստ. Լիսիցեանց.

